

Л.С. Васюковіч

Інтэрпрэтацыя мастацкага тэксту падручніка як вучэбна-пазнавальная дзейнасць

У методыцы выкладання мовы (найперш замежнай) грунтоўна даследавана праблема дыдактычных разнавіднасцей чытання ў залежнасці ад задачы, якая ставіцца перад чытачом. Так, І.К. Гапачка, С.К. Фаломкіна, прымаючы за аснову характар камунікатыўнай мэты, дыферэнцыруюць вывучальнае, азнаямляльнае, рэфератыўнае, пошукавае, праглядавае, пошукава-азнаямляльнае, пошукава-рэфератыўнае чытанне. На нашу думку, характар распрацаваных відаў чытацкай дзейнасці можа быць суаднесены толькі з навуковымі тэкстамі, што ставяць за мэту адабраць, асэнсаваць істотныя, вядучыя ідэі твора, логіку разважанняў аўтара, сістэму яго доказаў, ілюстрацый, лагічнасць, верагоднасць і абгрунтаванасць вывадаў. Ва ўмовах вучэбнай камунікацыі акцэнт на азнаямляльным характары чытання можа спарадзіць тэндэнцыю да павярхоўнага, недакладнага і неглыбокага ўспрымання прапанаванай тэкставай інфармацыі.

Што да чытання і інтэрпрэтацыі мастацкага тэксту (МТ), то трэба прызнаць, што гэта асобны накірунак метадычных даследаванняў, адметны аспект вучэбнай дзейнасці. Тым больш, што «на сённяшні дзень эксперыментальна даказана, што розныя тыпы тэкстаў патрабуюць розных спосабаў чытання, розных стратэгіяў атрымання з іх сэнсавай інфармацыі» [1]. На гэтай падставе задачу вызначэння зместу і накірункаў розных відаў чытання мы асэнсоўваем як праблему выпрацоўкі ў вучняў-чытачоў адэкватнай характару вучэбнага тэксту стратэгіі чытання. На аснове спецыфічных рыс мастацкага тэксту (тыпалогія адзінак паводле рода-жанравых прыкмет, адлюстраванне рэчаіснасці згодна з законамі вобразнага мыслення, маўленчы патэнцыял эстэтычна-мастацкага слова) мы прызнаём, што чытанне мастацкай літаратуры павінна мець своеасаблівы – *пазнавальна-эстэтычны* характар.

Асновай для вылучэння спецыфічных якасцей вучэбнага пазнавальна-эстэтычнага чытання мастацкіх тэкстаў выступаюць наступныя акалічнасці:

– адметны характар чытання МТ прызнаецца шматлікімі знакамі і тыпамі філалагамі, пачынаючы з этапу станаўлення метадычнай навукі і заканчваючы найноўшымі даследаваннямі. Спашлёмся на аўтарытэтныя пазіцыі вучоных, што дакладваюць значнасць працэсу фарміравання навыкаў чытання мастацкага тэксту: «У працэсе свядома прачытанага мастацкага матэрыялу будзе дасягнута наступнае: вучні прывучаюцца ўважліва чытаць кнігі, вычытваючы з іх усё, што закладзена ў тэксце, – навык каштоўны... Навык уважлівага чытання абсалютна неабходны, і наяўнасць яго з'яўляецца адзнакай культурнага чалавека» [2]. Спецыфіка працы з мастацкім тэкстам паслядоўна адзначаецца метадыстамі: «Наша задача – навучыць іх бачыць, навучыць іх сапраўднаму, паўнацэннаму, глыбокаму чытанню» (Г.А. Гукоўскі); «Запаволенае чытанне процістаўляецца аўтаматычнаму прачытанню

тэксту (Н.А. Купіна); «Запаволенае чытанне з устаноўкай на ўзнаўленне вобразнага, адпаведнага тэксту. ... Па меры таго як адбываецца засваенне вобразнага аналізу мастацкага тэксту і аўтаматызацыя гэтага аналізу, тэмп чытання паскараецца, аднак і самыя падрыхтаваныя людзі чытаюць таленавітыя мастацкія кнігі больш павольна, чым рамесніцкія творы» (В.І. Нікіфарова). Як бачым, атрыбутыўна-якасная характарыстыка працэсу чытання надзвычай шматтаблічная: *уважлівае чытанне, паўнацэннае чытанне, глыбокае чытанне, запаволенае чытанне*. Адсутнасць на сённяшні дзень адзінага тэрміна, што акрэслівае змест мастацкага чытання, – сведчанне непастаяннай, нестабільнай цікавасці да праблем вывучэння мастацкай літаратуры ў агульнаадукацыйнай школе, асабліва ў плане яе моўнай арганізацыі;

– агульнаадукацыйная мэта чытання мастацкага тэксту – «пашырэнне эстэтычнага гарызонту» (Л.Ул. Шчэрба) – не павінна растварацца сярод практычных задач уроку. Як зазначае праф. В.У. Протчанка, «чытанне і ўспрыманне мастацкага тэксту мае свае цяжкасці. Яно звязана перш за ўсё з асэнсаваннем функцыянавання ў ім лексікі, з наяўнасцю ў мастацкага слова трох функцый – намінацыйнай, камунікатыўнай і эстэтычнай. У гэтай сувязі вельмі важна ўмець успрымаць слова як эстэтычны факт» [3]. У працэсе чытання галоўная ўвага засяроджваецца на захаванні навыкаў выразнага чытання, на фарміраванні прыёмаў, звязаных з засваеннем і асэнсаваннем мастацка-эстэтычнага зместу. Безумоўна, пры гэтым падразумяваецца, што вучні валодаюць належнай тэхнікай чытання, хача, напрыклад, хуткасць чытання расцэньваецца як факультатыўны, другасны кампанент. Сістэма заданняў у падручніку да мастацкага тэксту павінна быць накіравана на тое, каб абудзіць цікавасць найперш да моўных, а не зместавых аспектаў. Важна прадэманстраваць шляхі спасціжэння сэнсу твора праз моўныя сродкі, раскрыць лінгвістычны патэнцыял тэксту, які высвечвае адэкватнае і глыбокае разуменне мастацкага маўлення;

– пазнавальна-эстэтычнае чытанне павінна быць зарыентавана на фарміраванне моўна-эстэтычнага густу, развіццё адчування мастацкага (чужога і ўласнага) слова – самабытнага, нестандартнага, незаштампаванага.

Такім чынам, дыдактычнай умовай адэкватнага асэнсавання мастацкага тэксту з'яўляецца валоданне стратэгіяй чытання, якая забяспечвае веданне правіл дэшыфроўкі зместу і моўнага афармлення адзінкі. Прымаючы двухсуб'ектнасць мастацкай камунікацыі, варта прызнаць і двухаспектны, рознакіраваны характар тэкставай дзейнасці – як аўтара, стваральніка твора, так і таго, хто ўспрымае, асэнсоўвае і ацэньвае прадукт творчай працы, – чытача-інтэрпрэтатара.

Пунктам перасячэння аўтарскай і чытацкай пазіцыі, інтарэсаў з'яўляецца мастацкі твор. Тэкст як носьбіт і вынік складанай мастацка-эстэтычнай дзейнасці належыць аўтару, як аб'ект інтэрпрэтацыі – чытачу. Пры гэтым тэкст выступае эстэтычным канонам камунікацыі, паколькі яго матэрыяльна-вобразны змест патэнцыяльна запраграмаваны як на перадачу, так і на прыём мастацкай інфармацыі. У працэсе навучання мастацкі тэкст дадаткова рэалізуе сваю «двух'ярусную» сутнасць, выступаючы кампанентам мастацкай камунікацыі і адначасова – элементам вучэбна-пазнавальнай дзейнасці. Поліфункцыянальнасць адзінкі праяўляецца ў тым, што тэкст, захоўваючы свае камунікатыўна-эстэтычныя характарыстыкі, становіцца прадметам лінгвістычнага аналізу.

Вучоныя, адштурхоўваючыся ад этымалогіі слова (лац. *interpretatio* – вытлумачэнне), па-рознаму раскрываюць сутнасць тэрміна. Так, В.А. Кухарэнка трактуе паняцце наступным чынам: «Інтэрпрэтацыя тэксту – гэта засваенне ідэйна-эстэтычнай, сэнсавай і эмацыянальнай інфармацыі мастацкага твора шляхам узнаўлення аўтарскага бачання і спазнання рэчаіснасці» [4]. Фарму-

лючы задачу інтэрпрэтацыйнага як «спасціжэнне задумы мастака», даследчык фіксуе ўвагу на педагогічным аспекце дзейнасці.

А.І. Домашнеў бачыць задачу інтэрпрэтацыі ў «выпрацоўцы ўменняў пранікаць у мастацкую тканіну твора, асэнсаванні ідэйнай і эстэтычнай каштоўнасці прачытанага, навукова абгрунтаваным вытлумачэнні мастацкага тэксту» [5]. Дыдактычнай мэтай інтэрпрэтацыйнай дзейнасці, паводле К.Д. Далініна з'яўляецца «не толькі вучыць майстэрству быць чытачом мастацкай літаратуры, але і знаёміць з агульнымі прынцыпамі фарміравання і спосабамі ўразумення сэнсу з любога паведамлення тым больш што «прырашчэнне сэнсу», характэрнае для мастацкага маўлення, у канчатковым выніку заснавана на агульных законах сэнсаўтварэння» [6]. Як бачым, прыведзеныя азначэнні акрэсліваюць інтэрпрэтацыю як працэс, дзейнасць, што раскрываецца праз сістэму аперацый, прыёмаў, якія выкарыстоўвае чытач з мэтай спасціжэння сэнсу мастацкага тэксту. Мы кваліфікуем інтэрпрэтацыю мастацкага тэксту як спецыфічны від пазнавальна-эстэтычнай дзейнасці, што характарызуецца наступнымі ўласцівасцямі:

а) інтэрпрэтацыя МТ, заснаваная ў ідэале на разуменні аб'ектыўных прынцыпаў цэласнага аналізу зместу і структуры твора, мае асобны характар, які праяўляецца ў творчым асэнсаванні ідэй, момантаў, дэталей, што перадаюць індывідуальнае бачанне чытача, яго «самапраекцыю» пісьменніцкага тэксту. Па-іншаму, інтэрпрэтацыя – гэта асобна-інтэлектуальная дзейнасць, што фарміруе і фармулюе адносіны суб'екта да тэксту, яго ўласныя ацэнкі прачытанага. Іншая справа, што такое вызначэнне часта ўступае ў супярэчнасць з рэальнай школьнай практыкай, дзе часта патэнцыяльная множнасць пазіцый зводзіцца да адназначна правільнай інтэрпрэтацыі, у якой канчатковае слова застаецца за настаўнікам або складальнікам падручніка;

б) працэс інтэрпрэтацыі, суадносна найперш з мастацкім тэкстам, камунікатыўна-прагматычная сутнасць якога запраграмавана на варыятыўнасць успрымання і прачытання закладзенага сэнсу. Паколькі на працэс успрымання і разумення твора працуюць індывідуальныя якасці і магчымасці чытача, інтэрпрэтуючай дзейнасці заўсёды будзе ўласцівая тая або іншая ступень суб'ектыўнасці. Мера суб'ектыўнага абумоўлена як прыродай мастацкай камунікацыі (напрыклад, наяўнасць патэнцыяльных прырашчэнняў, сэнсавых прагалаў, тэкставых лакун і інш.), так і розным узроўнем лінгвістычнага і эстэтычнага густу, шкалай маральных каштоўнасцей, ступенню сфарміраванасці чытацкіх навыкаў і г.д. На думку Л.С. Выгоцкага, «суб'ектыўнасць разумення, дадатковы ўласны сэнс ні ў якой ступені не з'яўляецца спецыфічнай асаблівасцю паззіі – ён ёсць прымета наогул любога разумення. Як абсалютна правільна сфармуляваў Гумбальт: усякае разуменне ёсць неразуменне, г. зн. працэсы мыслення, што абуджаюцца ў нас пад уплывам чужога маўлення, ніколі поўнасцю не супадаюць з тымі працэсамі, якія адбываюцца ў суб'екта» [7];

в) адэкватная інтэрпрэтацыя магчымая пры ўмове, што тэкст зразумелы вучню. «Разуменне як састаўны кампанент чытання» (А.А. Брудны), як «узнауленне структуры сэнсу, закладзенага ў тэксце» (Г.П. Шчадравіцкі) выступае абавязковай умовай і асновай вучэбнай інтэрпрэтацыі. Гэта азначае, што «тэкст набывае свой змест у непасрэдным узаемадзеянні са свядомасцю пісьменніка, што разуменне «замыкае» ў адзінае цэлае тое, што змяшчаецца ў тэксце, і тое, што адбываецца ў свядомасці чытача» [8]. Паўнацэннасць асэнсавання тэксту залежыць ад узроўню сфарміраванасці культуры разумення, якая можа культывавацца толькі на веданні правілаў дэкадзіравання, на засваенні прыёмаў сэнсавай перапрацоўкі мастацкай інфармацыі.

З гэтай прычыны метадычная арганізацыя вучэбнай дзейнасці павінна прадугледжваць паступовы пераход заданняў да мастацкага тэксту, першасна

скіраваных на разуменне прадметнага, вобразнага зместу, да ўмоў практыкаванняў, што фарміруюць уласную ацэнку прачытанага;

г) для фарміравання ўстойлівых навыкаў інтэрпрэтацыі складальнікі падручнікаў у сістэме заданняў павінны адлюстравачь усе састаўныя элементы дзейнасці. Паводле псіхалагічных даследаванняў А.А. Лявонцьева, кампанентамі дзейнасці выступаюць: мэта, прадмет, аб'ект і прадукт. Адпаведна мэта і інтэрпрэтацыі выступае спасціжэнне, вытлумачэнне мастацка-эстэтычнага зместу, перададзенага моўнымі сродкамі. Такім чынам, змест сам па сабе не можа быць аб'ектам увагі ў падручніках (на ўроках) роднай мовы. Аб'ектам выступае змест, рэалізаваны на лінгвістычным узроўні. Аналагічна адзінкі ўсіх ярусаў моўнай сістэмы (лексічнага, марфалагічнага, сінтаксічнага) па-за іх мастацкім кантэкстам не з'яўляюцца ўласна прадметам увагі інтэрпрэтатараў. Аналіз структуры твора таксама ёсць сродак выяўлення яго мастацкіх характарыстык.

Аб'ектам інтэрпрэтацыі выступае змест (шырэй – сэнс) тэксту. Першае ўспрыманне адбываецца непасрэдна ў працэсе чытання праз асэнсаванне фактуальнай, прадметнай інфармацыі. На гэтым этапе выключна істотная ўвага надаецца мастацкаму слову, моўнай арганізацыі тэксту, усведамленню таго, што змест твора знаходзіць адлюстраванне ў прадуманых, вынашаных моўных канструкцыях.

Як правіла, мастацкі тэкст патрабуе другаснага чытання, падчас якога ўсведамляецца ўражанне ад прачытанага, адбываецца станаўленне каштоўнасных ацэнак, эстэтычных устаноў. Паўторнае чытанне ставіць за мэту не толькі ўразуменне зместу, выказанага «адкрытым тэкстам». Мастацкая інфармацыя ніколі не вычэрпваецца сваім экспліцытным узроўнем, яна патрабуе дэталевага асэнсавання, пранікнення ў падтэкст. Падтэкст як «няўныя, не выражаныя спецыяльнымі рэгулярнымі моўнымі сродкамі ўстаноўкі тэксту» (Л.А. Ісаева) выводзіць на ўзровень канцэптуальнага сэнсу твора. Канцэптуальна-сэнсавы ўзровень апасродкаваны аўтарскімі інтэнцыямі, задумай, каштоўнымі арыенцірамі пісьменніка. Менавіта на гэтым узроўні ярка раскрываецца роля культурнага багажа асобы інтэрпрэтатара, паколькі мы «разумеем не тэкст, а свет, што стаіць за тэкстам. ...У адносінах да тэксту можна гаварыць, канечне, у метафарычным сэнсе, пра свет тэксту, рэальныя або ўяўныя падзеі, сітуацыі, ідэі, пачуцці, учынкi, намеры, каштоўнасці, адлюстраваныя ў месце і ўбачаныя намі, нібы праз шкло, праз гэты тэкст» [1, с. 249–250].

У працэсе інтэрпрэтацыі фарміруецца «вобраз тэксту», які звычайна адлюстроўвае не столькі аб'ектыўны змест, колькі адносны чытача да гэтага зместу, агульную ацэнку, апасродкаваную асаблівасцямі яго асобы. Значыць, прадуктам інтэрпрэтацыйнай дзейнасці павінна выступаць выказанне вучня (на ўроку мовы яно найчасцей гучыць у форме звязнага адказу на пытанні да тэксту) як вынік дыялогу з мастацкім тэкстам, што ў ідэале адэкватна перадае сэнс і ўтрымлівае ацэнку твора. Паколькі «на тэкст можна адказаць толькі тэкстам» (Г. Гадамер), вучнёўскі адказ уяўляе сабой перавод чужога бачання праблемы ва ўласную сінтэзаваную ацэнку адзінкі.

Такім чынам, інтэрпрэтацыя ва ўмовах вучэбнай камунікацыі ставіць за мэту стварэнне ўласнай праекцыі тэксту, вытворнай, безумоўна, ад зместу і структуры зыходнага мастацкага твора. Пры гэтым складальнікам школьных падручнікаў трэба першасна сцвердзіцца ў тым, што мастацкі тэкст выступае крыніцай не радавой, а спецыфічнай – вобразнай інфармацыі. Разам з тым яму не можа адводзіцца роля ілюстрацыйнага матэрыялу, прыдатнага толькі для таго, каб падкрэсліць адпаведныя арфаграмы, адшукаць складаназалежныя сказы або раскласіфікаваць ужытыя словы як часціны мовы. Мастацкі тэкст, апроч рэалізацыі эстэтычных задач, выступае асновай для ма-

дэліравання характару вучэбнай камунікацыі, прадвызначае сістэму пазнавальных дзеянняў, заданняў, аперацый, дыктуе выбар стратэгіі чытання і інтэрпрэтацыі адзінкі.

ЛІТАРАТУРА

1. **Леонтьев А.А.** Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: Избранные психологические труды – М., 2001. – С. 43.
2. **Щерба Л.В.** Преподавание языков в школе. Общие вопросы методики. – М., 2002. – С. 44
3. **Протчанка В.У.** Актуальныя праблемы тэорыі і практыкі навучання беларускай мове – Мн., 2001. – С. 138.
4. **Кухаренко В.И.** Интерпретация текста. – М., 1988. – С. 11.
5. **Домашнев А.И., Шишкина И.П., Гончарова Е.А.** Интерпретация художественного текста – М., 1989. – С. 5.
6. **Долинин К.Д.** Интерпретация текста. – М., 1985. – С. 6.
7. **Выготский Л.С.** Психология искусства – Мн., 1998 – С. 44
8. **Брудный А.А.** Проблема языка и мышления – проблема понимания // Вопросы философии, 1977, № 6 – С. 102.

S U M M A R Y

The strategy of work with the text of fiction which is determined by the specific features of the work of art and possesses the cognitive, aesthetical and personal character is analyzed.